

АДЫГЭ ХЪУЭХЪУХЭР

Circassian Toasts

Circassian Toasts

АДЫГЭ ХЪУЭХЪУХЭР

Collected by Ziramikw Qardenghwsch'
Зэхуэзыхъэсар: Къардэнгъушц Зырамыку

Translated, annotated, and edited
by
Amjad M. Jaimoukha

Зезыдзэклар, тхылъым аннотацие зытар, редакции зышцлар
Жэмышъуэ Мыхъмуд и къуэ Амджэдц (Амышц)

Circassian Culture & Folklore

First published 2009

by

© 2009 Amjad Jaimoukha

Typeset in

Printed and bound in by

All rights reserved. No part of this book may be reprinted or reproduced or utilised in any form or by electronic, mechanical, or other means, now known or hereafter invented, including photocopying and recording, or in any information storage or retrieval system, without permission in writing from the publishers.

A catalogue record for this document is available from

()

ISBN

Contents

Хэзыгъэгъуазэ
Introduction

1

ІУЭХУ УБЛЭ ХЪУЭХЪУХЭР
Toasts to New Undertakings & Phenomena

2

ВАКІУЭДЭКІ ХЪУЭХЪУХЭР
‘Start of Ploughing Campaigns’ Toasts

3

АМЫЩ И ХЪУЭХЪУХЭР
Amisch’s Toasts

4

ІЭНЭГУ, ХЪЭГЪУЭЛЫГЪУЭ ХЪУЭХЪУХЭР
Table & Wedding Toasts

Bibliography & References

Хэзыгъэгъуазэ

Introduction

Дэ ди пасэрей хьуэхьухэр дахэш, бейш, гьуэзэджэш, езы хьуэхьухэм мыхьэнэшхуэ яхэлаш. Пасэрей адыгэлхэмрэ адыгэ цыхубзхэмрэ хьуэхьу зымышцэ къахэклъу зэрыщымыта дэнэ къэна, абыхэм я нэхтыбаплэхэм езыхэм хьуахьуэ гурыхуэу уэр-сэру яусыфу щытахэт.

Лэужьыгъуэ куэд мэхьу адыгэ хьуэхьухэр. Псом хуэмыдэу куэд дьдэ хуэунэтлаш гуащлэдэклымрэ хьэгъуэлъыгъуэ, гуфлэгъуэ, Тхьэлъэлу лэнэхэмрэ. Ди пасэрей хьуэхьухэм пычыгъуэ зыплъытху щапхьэм щхьэклэ къэтхьынуш.

Toasts were first uttered as magic invocations and incantations to unlock hidden powers or to appease the gods. Important occasions and undertakings were preceded and accompanied by complex rituals of toast-making. A feast could only start with a toast by the eldest participant, then by the guests, and the affair could last throughout the session, which at times lasted for hours on end.

There were two kinds of toasts. The first had the toastmaster addressing one of the gods of the Circassian Pantheon. The other kind, believed to be more ancient, consisted of a corpus of toasts that were more like wishes, invoking no diety. The 'Toast to the New Moon' in the book is an example of the second category.

All young boys were introduced into the art of toast-making, and it is said that no Circassian was ever at a loss for pithy words befitting all occasions. Toast-making was inevitably subject to etiquette. If a person pronounced a toast in another's honour, it was expected that it be reciprocated. Long toasts were not in good taste, according to the saying, 'A long toast turns into a speech' («Хьуэхьур клыхь пщлымэ, псалъэ мэхьу»).

There were toasts to the new moon, good ploughing, blessed seed planting, increase of cattle, plentiful harvest, marital bliss, and so on. Marriage rituals claimed a considerable chunk of the toast repertoire. Before setting out on a hunt, toasts invoked the goodwill of Mezithe (Мэзытхэ), god of forests, the hunt and beasts. Before going out on ploughing campaigns, toasts were addressed to Theghelej (Тхэгъэлэдж) god of the crops, praying for abundance.

The first day after the autumn harvest was considered a national holiday. Ceremonies were held before allotment of crop shares. Toasts addressed to the supreme god, *Theshxwe* (Тхэшхуэ), were pronounced, followed by supplications and prayers to bless the harvest. Feasts were held and song and dance parties took place. Another harvest festival was held in March marking the Circassian New Year.

Throughout history, there have been past masters in the art of toast-making. Memorable pronouncements were readily associated with the originators and were learnt by heart by literary connoisseurs. Toast-masters were like magicians, literally spelling their incantations and charming the listeners into ecstatic trances. Among toast wizards of the early 20th century were Lashe Aghnoqwe (Агънокъуэ Лашэ), Bechmirze Pasch'e (Пашлэ Бэчмырзэ), Qilhshiqwe Sizhazhe (Сыжажэ Къыльшыкъуэ), all of whom were also accomplished minstrels.

Япэ Іыхьэ

Chapter 1

ІУЭХУ УБЛЭ ХЪУЭХЪУХЭР

**Toasts to New Undertakings
& Phenomena**

ИҮЭХҮ УБЛЭ ХЪУЭХЪУ

New Undertaking Toast

Сыт хуэдэ лүэху яублэми, мы кьэкүэну хъуэхъур жалэти кьыщладзэт тхьэшхуэм хуагъэзауэ.

Before an important undertaking, toasts were pronounced that invoked the supreme god, Тхьэшхуэ (*Theshxwe*). The following is a generic toast said to inaugurate any kind of work or endeavour:

ИҮЭХҮ УБЛЭ ХЪУЭХЪУ	New Undertaking Toast
Ди тхьэ, Тхьэшхуэ, Псынщлэ telyэ, Фы telyатэ, Іэ ижьым егъэублэ, Іэ сэмэгум егъэух. УзыншагъэкІэ кьедгъэхьэлэж, ГуфІэгъуэкІэ дыгъэшхыж!	Our God, The Greatest One, Destine it to be accomplished in a trice, Pronounce it to be profitable, Let it start with the right hand, Let it end with the left. Let us reap its fruit with a whole skin, And let us have it with joy!

The toast is rendered into Latin script.

'Wexw wible x'wex'w

Diy the,
Theshxwe,
Psinsch'e tei'we,

F'i tei'wate,
'E yizchim yeghewible,
'E semegwm yeghewix.
Wizinshaghech'e qeidghehel'ezh,
Gwf'eghwech'e digheshxizh!

МАЗЭЦІЭ ХЪУЭХЪУ	Toast to the New Moon
<p> Мазэцлэу кыитхуэунэхуар – Мазэ угъурлы тхуэцл, Мазэ узыншэ тхуэцл, Мазэ уэфл тхуэцл, Фыгъуэ кыитхудэгъаклуэ, Дыдэгъэузыншэ! Зауэ-банэ щымылэу, Дунейр мамыру щыбгъэтыну Дынохъуэхъу, Дынолхэу! </p>	<p> The new moon that has come to shine upon us - May it be kind to us, May it prove healthful, May it bring good weather and Good fortune in its wake, May it keep us safe and sound! We wish And pray That war and strife Would give way to peace and harmony! </p>

The toast is rendered into Latin script.

Mazesch'e X'wex'w

Mazesch'ew qitxwewnexwar -
Maze wighwrli txwesch',
Maze wizinshe txwesch',
Maze wef' txwesch',
F'ighwe qitxwdeghak'we,
Dideghewzinshe!
Zawe-bane schimi'ew,
Duneyr mamiru schibghetinu
Dinox'wex'w,
Dinolhe'w.

УНЭЩЫХЪЭ ХЪУЭХЪУ

Toast pronounced upon inauguration of a new house

Унэу ящлар –
Уардэ унэжъу,
Выжь укълълэу,
Икълым кърехъэу,
Къихъэм къринэу,
Унаплэ махуэу,
Борэм хуэдэу лумахуэу,
Пхъэм и махуэр я бжаблэу,
Лым и пшэрыр я шхыгъуэу,
Хъуни шхыни щымышлэу,
Зыщыщли щымылэу,
Гъэ миныр гъащлэу,
Гъэ мышлым хэмыкълуадэу,
Гу кълуэди къемыхъулэу,
Тхъэм унаплэ махуэ фхуищ!
И гугъур яхуэмылуатэу,
Матэ щлэдзауэ дыпсэууэ,
Псапэр хэтщыкълуу,
Кълыщыр дгъэгугълэу,
Ди флыгъуэ тлэкълур
Гъэбагъуэ!

ВАБДЗЭ ТЕЛЪХЬЭ ХЪУЭХЪУ

Toast pronounced upon attaching the ploughshare during ploughing campaigns

Вабдзэ махуэ тетлъхьауэ,
Жыр махуэ дыхуэзауэ,
Щы фыцлэм и махуэр кыигъэзэну,
Кыигъазэр щыгулбу лъэльэну.
Хум и фыплэккэ кызырылъэлыну
Сынохъухъу!
Мы вабдзэр зэлуса щым
Бэвым и уэшхыр тешхэну,
Бэвым и хуабэр тепсэнэу,
Трасэ жылэр бэгъуэну
Тхьэм жи!э!
Бийм яхуэмыгъуэн,
Дэ тхуэмахуэн!

ГЪУНЭИЛЬ ХЪУЭХЪУ

Toast upon drawing the first furrow

Тхьэгьэлэдж хуэгъэза хъуэхъухэр куэдылуэщ. «Гъунэиль хъуэхъур» ваклуэ луэхугъуэхэр ящым щыгъуэ жалэу шытахэт. Нэхъ тэмэму, пхьэлэщэм вабдзэр тральхъауэ езы пхьэлэщэ выхэм щлащлам иужьклэ япэ гъунэр ялбу щыхъуклэ мы тхьэлъэлур Тхьэгьэлэджым хуэунэтлауэ жалэрт.

Тхьэгьэлэдж (Theghelej), god of flora, found his calling in the search for wholesome crops for the Narts and ancient Circassians to grow. Sowing and harvest festivals and rituals, such as ‘Start of Ploughing Campaign’ (ваклюдэкл; *Vak’wedeck*), ‘Attaching the Ploughshare’ (вабдзэ тельхъэ; *Vabdze Teilhhe*), ‘Drawing the First Furrow’ (гъунэиль; *Ghwne-yilh*), ‘End of Ploughing Campaign’ (ваклуэкъыхъэж; *Vak’weqiyhezh*), were initiated by pronouncing toasts supplicating Theghelej, god of the crops, for abundance. For example, before drawing the first furrow, Theghelej was invoked thus:

ГЪУНЭИЛЬ ХЪУЭХЪУ	Toast of the First Furrow
Я дэ ди тхьэ, Тхьэгьэлэдж, Тельыджэр зи лэужь, Едгъэжъа луэхур гъэбагъуэ!	Our god, Theghelej, Lord of wonder, We pray thee: Multiply our harvest!
И гугъур яхуэмылуатэу, Матэ щлэдзауэ дыпсэууэ, Псапэр хэтщыкыгу, Къыщыр дгъэгугъуэ, Ди фыгъуэ тлэклар Гъэбагъуэ!	Nill our work to be toilsome, May we live in clover, May we be able to do charity, May our forge give us joy, Our small fortunes Will them to multiply!

Вабдзэм и махуэр шлэдгэлыауэ,
Гъунэм и махуэр итлыауэ,
Щылыэм и хуабэр хыхыауэ,
Бэвым и кыплэм дытехыауэ,
Я дэ ди тхэ, кыщлэгъэк!

Етлуанэрей ыхъэ

Chapter 2

ВАКИУЭДЭКИ ХЪУЭХЪУХЭР

‘Start of Ploughing Campaigns’ Toasts

* * *

Гъатхэр кыыщысым –
Джэдхэр кыакъэу,
Къыухэр гъуалъхъэу,
Вабдзэм лъульхъэ щыхуащым,
Ди вакъуэ лъыжъ цыкълухэр
Зэрылушрэ зэхуилъу,
Гъунэ къралърэ зэкълужу,
Къыдэкълуалэрэ къыдэупщлу.
Щыуэ дызыхуэзэнур –
Уэшхым и лъагъуэу,
Бэвым и гъуэгъуу,
Абы мэшэу кыитеклэнур –
Бзий флъщлэрэ цыякълуэу,
Зы ху наплэм хуитл ису,
Лъэс цыкълухэр –
Жыгыщхъэм исрэ кыикълэпльу,
Ажэ жъакълэ хуэдэу уфафэу,
Афэ гъуапэ хуэдэу уэндэгъуу,
Жэпкъыхъурэ щхъэпласэу,
Іэтэ щийр зы хъэсэу,
Ар щытлуэжкълэ –
Пхыр и матэу,
Іэтэ и нэду,
Гъэсэгъу и гулъэу,
Гужьхэр игъэщыщлэу,
Гушлэхэр игъэпсальэу,
Хъэм гъунэр гуигъэзу,
Хъэм нэзыр гуиуду,
Зэ кыштэгъуэр –
Ху гуибгъуу,

Етlуанэ кlыштэгъуэр –
Ху гуипщlу!
Унагъуэ и гуэн пщlырыпщl зэбгъурыту.
Абы къыщхъэщыттыкl-ныщхъэщыттыкlым
Псапэри гуапэри иритщlэу,
Гъэ минкlэ дыгъэпсэу!

Мыр къызыхэкlа –
Тхъэгъэлэдж дыщэ,
Амыш хужь,
Щауэр зыгъэллыщlэ,
Выщlэр зыгъэкъуэхъу.
Зыхуэхъум я шылус,
Гъатхэр къыщысу,
Джэдыр щыкъакъэу,
Къазыр щыгъуальхъэм,
Вабдзэм lульхъэ щыхуащlым,
Вакlуэ лыжь цlыкlухэр
Зэрыхэшу,
Зэлущащэу,
Зэщэхуакlуэу,
Къекlуэталlэрэ къеупщlыжу;
Фlэбзыр я гъуазэу,
Вабдзэр я ужь иту,
Вагъэбдзумэр зэбгъурылъу,
Щlым и гулъыр къыдрагъэзейуэ,
Щlыуэ зыхуэзэныфlыр
Щlым и махуэу,
Хум и кlыплэу,
Уэшхым и лъагъуэрэ
Хуфlым и гъуэгуу,
Мэшу къытекlыну –

Благъэ мэшу,
Шынагъуэджэу,
Лъэрыгъынэм икӀуэсу,
Зы ху напӀэм тӀу ису,
Лъэс цыкӀухэр къеплъакӀуэу
Жыгыщхьэм ису,
Ажэ жьакӀэ хуэдэ уфафэу,
Афэ гъуапэ хуэдэ уэндэгъуу.
Вагъэм кызэрищрэ
Шауэм тещхьэукъуэу,
Езыр нэпкыхъуу,
ЩхьэпӀащэу,
Іэтэ щий зы хьэсэм иту,
Пхыр и матэу,
Іэтэ и нэду,
Хьэму зытрашэнум –
Хьэм гъунэр гуигъэзу,
Хьэм нэзыр гуиуду,
Зэ кыщтэгъуэр –
Хугу гуибгъуу,
ЕтӀуанэр –
Хугу гуипщӀу,
Хугу пщӀей-пщӀей дыгъэкыщтэ апхуэдэу.
Ахэр кызэретхьэлӀэ ди выжхэр –
Къуэхур бжъэ хужьу,
Вы хужьыр бжъэ фыщӀэу,
Уэгур бжъэпӀлъу,
ДакӀэльпылпыжам дыгуфӀэу –
Гъэ минкӀэ дыгъэпсэу!

Гъатхэ къэхъурэ
Уафэр къашхъуэу,
Щыльэр щхъуантлэу,
Джэдхэр къакъэу,
Къыухэр гъуальхъэу,
Вабдзэм лүлхъэ щыхуащым
Пэгъухэр яупсэу,
Щым псэ къыщыхыхъэм
Мэкъумэшыщлэхэм
«Губгъуэм дихъэнщ» щыжалэу
Вэрэвийр щыщлащлэм,
Пхъэлэщэкыр щаубыдым,
Пхъэлэщэжхэр зэлущащэу,
Ваклүэ щлалэхэр
Зэщэбаклүэу,
Зэрылүшхэу,
Зэрешажъэхэу,
Зэрыхэщрэ зэщэхуаклүэу,
Зэхъэзэхуэрэ зэклүэталлэу,
Къеклүэталлэрэ
Щлалэхэр нэхъыжхэм къечэнджэщү.
Я флэбзыр я гъуазэу,
Щым и гулбыр къагъазэу,
Щыуэ дызытехэр
Щым и махуэу,
Хум и кыплэу,
Вабдзэпэ уэгъуу,
Вэгъуэклэ уэлбанэу.
Жэщ уэшхыр ебэклыу,
Уэшхым и лъагъуэу,
Бэвым и гъуэгъуу.
Абы мэшу къытетхынур –
Лъэрыгъынэм иклүэсу,

Лъэрыгыпсыфэм щилъэфу.
Лъэс жыгыщхьэм исрэ клэлыплъу,
Бзий фыцлэрэ цияклуэу,
Жэпкыхьурэ щхьэплэщэу,
Вагъэм кызэрищрэ
Шауэм тещхьэукъуэу,
Ажэр дэпхьуейм, нэмысу,
Жьым игъэсысым, пымыхуу,
Хышхуэм хуэдэу уфафэу,
Афэ гъуапэм хуэдэу пылэлрэ
Жьырэ псырэ хэмыту,
Бэв хэлъу,
Узыншагъэ пылъу,
Пхыр и матэу,
Іэтэ и гулъэу,
Іэтэ щийр зы хьэсэу,
Зы ху самэр
Ху гуибгъуу,
Хьэм гъунэр гуигъэзу,
Хьэм нэзыр гуиуду.
Щэджыжьибгъур
Бгъуэрыбгъуэ тклыщтэу,
Яклыщтар трашу,
УзыншагъэкӀэ кьетхьэлӀэжыну
Сохъуахъуэ!
Ар кызэретхьэлӀэж дивхэр –
Къуэхур бжьэхужьрэ
Хужьыр бжьэпэплъу,
Я фэр дахэрэ
Я кьарур изу,
ДакӀэлыплъым,
ДыгуфӀэу щрет!
Абыхэм ирилажъэ ди щӀалэхэр –

Гъушыпсэрэ псэ быдэу,
Зубыдым елъэщэкыу.
Зытесхэр пщлэгъуалашхъуэу,
Куафэ щхъуантлэу,
Я щхъэр ягъэкыу,
Я клэр ягъэпщу.
Езыхэм данэ щлопщыр ягъаджэу,
Джэрэ бэрэ къэклуэжхэу щрет!

Гъатхэ хъууэ,
Джэдхэр щыкъакъэу,
Къазхэр щыгъуальхъэу,
ЩЦыр къыщыбэгыу,
Гынхэр къыщыкыу,
Ваклуэ щлалэхэм
«Ваклуэ дыдэклынщ», жалэу мурад щаштым:
ЩЦыуэ здэклуэнур –
ЩЦым и махуэу,
Хум и кыплэу,
Бэвым и лъагъуэу,
Уэшхым и гъуэгуу,
Лъэрыгъынэм иклуэсу,
Лъэсыр худэлэбейуэ,
Ажэ жьаклэ хуэдэу уфафэу,
Афэ гъуапэ хуэдэу уэндэгъуу,
Вабдзэр гъуальэу,
ЩЦыуэ ягъэгъуэлъам къытеклэр щыбатэу,
Іэтэ щий зы хъэсэу,
Зы ху самэр ху гуибгъуу,
Лы и самэ бгъурыбгъу къыдэт!

Гъэрэ щырэ зэхэкыу,
Вакыуэ дыщыдэккыуэ
Джэдхэр кыакыуэ,
Къазхэр гыуалыхыуэ,
Вабдзэ лылыхыуэ лырагыалыхыуэ,
Вабдзэпэ уэгыуу,
Вэнгыуэкыуэ уэшхыуэ,
Уэшхым и лыагыууэ,
Бэвым и гыуэгыууэ,
Хыеркыуэ тшыжынууэ,
Гыэ бэвышхуэ кыдыт!
Зы махуэр гыэмахуэ щыуасэм –
Дыл, дыв, дигу,
Ды пхылыщэ хуэдэхэмкыуэ
Икыуэ дыкымыхууэ,
Махуэ тфлымыкыуэду,
Губгыуэм дызэдыхыэнщ!

Уэ Тхыгылэдэж дыщэ,
Зыхуэхыуэм я псапалыуэ,
Зыхуэхыуэм я шылысууэ,
Ажэ жыакыуэм хуэдэу уфалыуэ,
Афэ гыуапэм хуэдэу уэндэгыууэ,
Валыуэм щызырызешыуэ,
Шалыуэм дэщхыуэкыуэуэ,
Жэпкыыхыууэ,
Щхыэ палыуэуэ,
Лэтэ щыд зы хысэуэ,
Зы ху самэр ху гуыпщыуэ,
Унагыуэ и пщыуэ кыщытэгыуэ зырыз
Хыеркыуэ тшыжынууэ, тхыэшхуэм кыдыт!
Гыатхэр кысым –

Уафэр кьашхьуэу,
Щыльэр щхьуантлэу,
Джэдхэр кьакьэу,
Кьыхуэр гьуальхьэу,
Вабдзэм лүлхьэ щыхуащым
Ваклүэ щлалэхэр зэрыдэшү,
Зэрешажьэрэ
Мэкьумэш щлалэхэм зэдихьэу.
Флэбзыр гьуазэу,
Вабдзэжьыр ильэфу,
Вагьэбдзумэу зэбгьуральхьэхэм
Уэсэпс махуэ кьатехэу,
Щыгуль махуэ кьателъальэу,
Уэшхым и лъагьуэу,
Бэвым и гьуэгуу.
Гьавэу тцлэхэр
Жэпкьыхьуу, щхьэ плэщэу,
Зы наплэм тлү ису.
Кьищэщым гур хэхьуэу,
Щауэр игьэхыщлэу,
Выщлэр игьэклүэхьуу.
Льэрыгьынэм иклүэсу,
Льэсыр худэлэбейуэ,
Зэ лүэгьуэр гуибгьуу,
Тлэу лүэгьуэр гу пщлейуэ.
Ди гуэн гьуэжьхэр зэбгьурыту,
Яку дэт гуэн гьуэжьым
Кьещэщэха-нещэщэхахэм
Нысашэ-гушылэ хэтщлыкьыу,
Бэрэ дыгьэунэ, дыгьэжьэгү!

Тхьэгьэлэдж и льэныкьуэ,
Гьатхэф! тхьэм дригьажьэ.
Гьатхэри кьэсу,
Уэсри теклыу,
Джэдхэри кьакьэу,
Къазхэри гьуальхьэу,
Бдзэжьейхэри джэгуу,
Шклащлэхэр бууэ,
Выщлэхэр гьуахьуэу,
Вабдзэм лүльхьэ хуащлү,
Хьарбыз щлэнхэм хуэплащлэу,
Пцлащхьуэхэм уэрэд жалэу,
Бжэндэхьухэр зэщлэфиежхэу,
Хьэрхьупхэм –
«Ваклүэ фьдэкл» – жалэу,
Гьатхэ ваклүэхэр щьдэклклэ
Уэ ди хьэжьхэр
Бгыпэм кьыщыкьугьхэу,
Ди выжьхэр зэрызекьуэу,
Дилхэр зэдэууэ,
Дивхэр екьуреуэу,
Ди фьзхэм
Ваклүэ мэжаджэ ягьажьэу,
Ди щлалэхэм
Выщхьэ тесыным зыхуагьасэу,
Ди хьыджэбзхэм
Ваклүэ щлалэхэм ба кьыхуащлү,
Ди нысащлэхэм
Жэщ лүэхур ягьэхуабжьу,
Ди щлалэхэми
«Ваклүэ хэс дыкьлүэнущ», жалэрэ хуэгумашлэу.
Гьатхэ щьынэхэр я нышу,
Ваклүэ махьсымэр я куэду,

Я дзажэжьхэр пщылэпхэм флэдзауэ,
Хьэсэпэм дыщыхэтлысхьэм –
Уафэр кьашхьуэу,
Щыльэр щхьуантлэу,
Щым и фыцлэр –
Мэшым и кыплэу
Тхьэм дыхуигъазэ!

Тхьэгъэлэдж нэху щыхыфлэдзэклэ –
Лъэныкьуицклэ тетсэу,
Лъэныкьуитклэ тетлъафэу.
Къэклыу хуежьэм –
Вагъэм кьызэришу,
Шауэм тещхьэукьуэу,
Къэтшэжыну дыклуамэ –
Выцлэхэм ирауэнтыхьу,
Гужьхэр кыргъыу, выжьхэр тлысу,
Хьэмым кьытетшэм –
Хьэм гъунэр гуигъэзу,
Хьэм нэзыр гуиуду,
Хьэмым темыхуэу,
Зы ху наплэм тлу ису,
Щэджыщхьэм пхыр дэдзеиным
Лы хэплыхь дигъэцлу,
Самэр зыкыщтэр кьыкьуэмыщу,
Іэтищым ху къэпищл кьыщлэклыу.
Хьер пылзу,
Апхуэдэ бэв кьыдэт!
Уэ дыхуэши кьыдэт,
Уэ кьытхуэши кьыдэт!

Уей, лъхукъуэщоулъ вакъуэлхэ!
Вакъуэ дэкыгъуэщ щыжагъуэ,
Уэрамхэм джакъуэ кыщакъым,
Ар сытым и зэман жыплэмэ:
Уафэр къащхъуэу,
Щыльэр щхъуантгъуэ,
Щхъуэ гъуджэу,
Джэдхэр ину шыкыакъуэ,
Къазхэр мину шыгъуальхъуэ,
Щыр шыбэгыу,
Бгыр шыщхъэлъуэ,
Ди вадзэм телъхъэ шыхуэтщыу,
Флэбзыр шыфлэтлъхъуэ,
Флэбзыр и гъуазэу,
Щыуэ дгъэгъуэлъыр –
Бэвым и лъагъуэу,
Уэшхым и гъуэгъуу,
Щым и махуэу,
Хум и кыплэу,
Щыщыт зэману,
Зы махуэр гъэмахуэ щыуасэм –
Дил, див, дигу,
Ди пхъэлэщэ хуэдэхэмкы
Икы дыкымыхуэу,
Махуэ тфлэмыкыуэду,
Губгъуэм дызэдихъэнщ!

Губгъуэу дызэрыхъэм –
Жылэу щым хэдгъэхъэм
Долъагъуэ кыдытыну:
Бзий фыщгъуэу,
Хъэсэм кызэришу,

Шауэм дэщхьэукъуэу,
Къурей губгъуэр къыздиубыду,
Къытхуэхъуа мэшыр къэтхыжмэ –
Зы дестынэр лэтэ щибгъуу.
Тлуэну ди хьэмым щытетшэм –
Зы самэр гуибгъу я хьэлъэу,
Зы лъэхый тетлъхьамэ, самитлу,
Лъэхый етлуанэр самищу,
Цыху къэс апхуэдэу
Къыдиту лъэхый пщлей-пщлей.
Ди хьэм гъунэр гуигъэу,
Ди хьэм нэзыр гуиуду.
Ткыщтэу ди гуэным итклутэжа нэужьи
Абы имыхуэу къэнам
Гуапэ,
Псапэ хэтщыкыу
Ди тхьэ, къыдэт!

Гъэрэ щырэ зэхэкыу
Пхьэлэщэхэр къралъэфажьэмэ,
Джэдыр къакъэу,
Къазыр гъуальхьэу,
Вабдзэ лүлхьэр лүальхьэу,
Пхьэлэщэхэр щэгъэпсклэ
Я джыдэхэр маисэу,
Бзэжым хуэдэр я пхьэлэщэу,
Вабдзэпэ уэгъуу,
Вэныгъуэклэ уэшхыу,
Уэшхым и лъагъуэу,
Бэвым и гъуэгъуу,
Жэпкъыхъуу,
Щхьэ плэщэу,

Ажэ щыщлэр дэлэбеймэ, лъэмылэсу,
Жьым игъэсысымэ, щлэмышхьэу,
Лъэрыгъынэм ирилъэфу,
Лъэсыр худэлэбейуэ,
Ажэ жьаклэм хуэдэу уфафэу,
Афэ гъуапэм хуэдэу зэришэу,
Шауэм тещхьэукъуэу,
Гэтэ щийр зы хьэсэу,
Унагъуэ къэс
Пщлэ кыщтэгъуэ зырыз къахуэзэу,
Я гужьыр зэщлигъэщлыщлэу,
Я выщлэхэр игъэувылэу,
Я гуэнибгъур зэбгъурыту,
Я кум дэтыр зыхуэфашэм ирату,
Гуэн зэгъуэудам дэлъэлъахэри
Къуалэбзум я шхыну,
Щымышлэу, мыкыщхьыу,
Тхьэгъэлэдж щымышлэу
Дунейм дытегъэт!
Нобэ ваклуэ дыдоклри
Вэгъуэ махуэ дытехьэу,
Ваклуэдэклыр ди тхьэгъуэу,
Ваклуэихьэжыр гуфлэгъуэу,
Ди тхьэ, мэшыр бэгъуэну.
Гъунэ итлгыр щы пшэру,
Вым и пшэрклэ дывэну,
Шы шагъдийклэ дыхэну.
Лыуэ дзыхэ тхэмыту,
Тхэту хъуари дызэшу,
Еш лъэпкъи дымышлэу.
Гъавэу зэдэтщлэр зэдэдлэжъу,
Ди лэжъапщлэр зэдэдгуэшу,
Мэшудгуэшыр гуэнибгъуу,

Гуэдз кыитлысыр гуэнипщӀу.
ШыуанипщӀкӀэ лыр дгъавэу,
ЛэгъупипщӀыр махъсымэу.
Ди псэукӀэр зэхэту,
Дызыхэтым дадекӀуу,
ЩӀалэу дилэр екӀу защӀэу,
ПщӀэу дилэр гумащӀэу,
ЯщӀэр лӀфӀу,
ЯфӀэфӀыр яӀэу,
Я лӀм дыщэр кыпыщӀу,
Я пщӀэдейр гуфӀэгъуэу,
Хьэгъуэллыгъуэ хэмыкӀыу,
ХыхьэхэкӀым хуэлэзэу.
Зауэ-банэ дымышӀэу,
ЩӀалэгъуалэр псэуну.
Нэрэ-псэрэ дахуэхъуу,
Хьуэхъуу жытӀэр тхуэбатэу,
ГъэфӀ и тыгъэ тхьэм кыдыт!

Гъатхэу дызытехьэр:
ГъатхэфӀу,
ГъэльхуэфӀу,
Уафэр къащхъуэу,
ЩӀыльэр щхьуантӀэу,
Джэдхэр къакъэу,
Къыухэр гъуальхъэу,
Вабдзэм лӀульхьэ щыхуащӀым
ВакӀуэ щӀалэр зэрыдэшӀу,
ЩӀыр шагуэшкӀэ зэхуилъу,
Гъунэ щралькӀэ зэкӀужу.
ЩӀым и махуэмрэ
Хум и кыпӀэмрэ дыхуэзэу.

Вагъэбдзумэу зэбгъуральхъэхэм
Уэсэпс махуэр кытехэу,
Щыгуль махуэри кытельалъэу,
Мэшу ящлэри жэпкыхъуу,
Щхъэ плащэу,
Ажэ жьаклэм хуэдэу уфафэу,
Афэ гъуапэм хуэдэу зэрызэшэу,
Вагъэм кызэрищрэ
Шауэм тещхъэукъуэу,
Лъэрыгъынэм иклуэсу,
Зы ху наплэм тлу ису,
Лъэсыр худэлэбейуэ.
Щауэр игъэхыщлэу,
Выщлэр игъэгъуахъуэу,
Хъэм гъунэр гуигъэзу,
Хъэм нэзыр гуиуду.
Зэ кыщтэгъуэр ху гуибгъуу,
Тлэу кыщтэгъуэр гу пщлейуэ,
Ху гъуэжъ гуэнибгъу зэбгъурыту,
Яку дэт ху гъуэжъ гуэным
Къещэщэха-нещэщэхахэм
Нысашэ-гушылэ хэтщыкыу,
Дунейм фыклэ дытегъэт!
Дэ зэхэтым:
Гъавэр, выр, шыгъур, гъущлыр, хугур,
Гуэныр дилэу,
Гум и щласэу,
Гухэщл дымылъагъуу,
Тлъэгъуар тлуэтэжуи
Дунейм фыклэ дытегъэт!

ЖЫЛЭ ТЕСЭ ХЪУЭХЪУ

Toast pronounced upon sowing of seeds

Ди тхьэ!
Жылэ махуэ тедгасэ,
Тезысар гъэузыншэ,
Зы лъэдийм щхьэмыжитI кыпыгъакIэ,
Зы ху наплэм тIу ирегъащIэ!
Бэвымрэ берычэтымрэ кыхэлъхьэ,
УзыншагъэкIэ къедгъэхьэлэж,
ГуфIэгъуэкIэ дыгъэшхыж!
Бэракъ Хъуэхъу
Мы хэку жылэжъхэр –
Уардэ унэжъу,
Выжъ укIыплэу,
Унаплэ махуэу,
Пхьэм и махуэр я бжаблэу,
Бэгъулыгу зэтету,
Гуфэ зэтеткIэ кыдашэу.
Я нысаши мылэчу,
Зэпымычыжыр я хъуэхъуу,
Ди хъуэхъум ипэр щыдодзэ!
Ди уафэр къащхъуэу,
Щыльэр щхъуантIэу,
Джэдхэр къакъэу,
Къыхуэр гъуальхьэу,
Вабдзэм Iульхьэ щыхуащIкIэ:
Пэгъур яупсу,
Щым псэ щыпищIэкIэ,
Дызэупщыжрэ дызэхыхьэу,

Губгъуэм дихьэнщ шыжытлэм,
Вэрэвийр зэщлэтщлэу,
Пхьэлэщэклыр щаубыдым –
Пхьэлэщэжьхэр луцащэу.
Ваклуэ щлалэхэр
Арэзыуэ зэрылушу,
Зэрешажьэхэу,
Зэрылушрэ зэщэхуаклуэу,
Зэхэзеклуэрэ зэклуэталлэу,
Къеклуэталлэрэ
Нэхьыжьым къечэнджэщэу,
Ди щауэлклэ
Гузагьи тхьэм къыдит!
Я флэбзыр я гьуазэу,
Къагъазэр щлым и гульу,
Щлым и гульыр дызэтетыр –
Щлым и махуэу,
Хум и клыплэу,
Вабдзэпэ уэгъуу,
Вэгъуэклэ уэшхыу,
Жэщ уэшхыр ебэклыу,
Бэвыклэ гьуэгуу,
Лэгъупыкъуфэу,
Ди тхьэ, дяпэклэ къыдэт!
Мэшу къытетхынур:
Льэрыгьынэм иклуэсу,
Льэрыгьыпсыфэм щилльэфу,
Уафэм дэджэгуу,
Уэгум итри къебзейуэ,
Бзий фльщлэу,
Цияклуэу,
И дэклуеиклэр жэпкъыхьуу,
Хьуэхьубэ щхьэ плэщэу,

Вагъэм кызыэришрэ
Шауэм тещхэукъуэу,
Къуэкъуэижь дэпхъуейми нэмысу,
Жьым игъэсысми пымыхуу.
Хышхуэм хуэдэу уфафэу,
Афэ гъуапэу пылэлү,
Жылэ псори хуэбатэу,
Матэу пхырыр мылэту,
Іэтэ щийр зы хьэсэу,
Зы ху самэр ху гуибгъуу,
Хьэм гъунэр гуигъэзу,
Хьэм нэзыр гуиуду.
Щэджыжьибгъури
Бгъуэрыбгъуэ тклыщтэжу,
Яклыщтар трашрэ,
УзыншагъэкӀэ тшхыжыну
Нобэрей бэракъым сохъуахъуэ!

Хъуэхъушхуэр кызыэрыдлэжъ
Ди Іэщхэр:
Къуэхур бжъэхужьрэ
Щхъуэжыыр бжъэпэплъу,
Плбыжыфэу,
Джэмыдэжыыр бжъэтӀейуэ,
Деуэми, яфэм щызу,
Гузэвэгъуэншэу
Мэкъумэш къретшэлӀэжыну сохъуахъуэ!
Ди щӀалэхэр
Гъущыпсэу
Псэ быдэу,
Зубыдым елъэщэкӀыу.
Зытесхэр
ПщӀэгъуалашхъуэу,

Куафэ щхьуантлэу,
Я щхьэр ягъэклыу,
Я клэр яудэу,
Данэ щлопщыр ягъаджэу,
Зэджэ-зэбэр я гупсэу,
Псыблэм хуэдэу заушцлэу,
Пцлащхьуэ лъатэм кьыдэжэу,
И жэрагъыр альпыжыу,
Ди ныбжыщлэхэр ирегъэпс!
Іэщ цыкыхуэ хьуплэ техьэхэр
Къандзэгубэм дэбагъуэу,
Зэщлэгъуэр ди щлэжьейуэ,
Тлурытлыльхурэ
Бзырыльху защлэу.
Къальхур яплрэ
Я щхьэри япыжу.
Бжыгъэклэр щийуэ,
Дэуейрэ кыпыджэгуклыу,
Кыпыджэгуклри мылгытэу,
Мылгытэжыххэр и щлэблэу,
Гуэлым хуэдэр ди гъэшү,
Шэрхьым хуэдэр ди кхьуейуэ,
Унагъуэ уардэу
Хэкур тхьэм дигъэпсэу!
Бэракъыр зыщагъэуу унагъуэм –
Я фызибгъу шатэ зэлащлэу,
Фызишцлым джэдыр яфышу,
Пщыпщыжу кыызэклуэцгычыр я фадэу,
Уэрэд жызылэр я хьыджэбзу,
Имызу псалгэр я нысэу,
Гуэлым хуэдиз я гъэшү,
Я шыхьужы мыныбаблэу,
Къэблэклар я афэу,

Домбеифэ бгъэну,
Зы губгъэни ямылэу,
Нэхъыжъ ялэм пщлэ хуащлэ,
Дэщлэр быдэу иригуэу,
Сэжъ лузыгъуэр я лыжъу.
Я гъавэжъ пшатхъуэ трихъарэ,
Я хъэмыжъи щэджыжъ увыплэу,
Унаплэр я махуэу
Дунейм тхъэм тригъэт.

Ещанэрей Ыхьэ:

Chapter 3

АМЫЩ И ХЪУЭХЪУХЭР

Amisch's Toasts

Амыш (Amisch), god of fauna, occupied his time with catching all kinds of forest animals, which he presented to the Narts to raise and multiply. Later he shared this profession with Axin, but eventually each specialized in a specific species of animals, Amisch becoming the god of sheep, Axin that of cattle.

Уафэр къашхъуэу,
Щыльэр щхъуантлэу,
Іэш цыклур хъуплэм щихъэжклэ –
Хъуныжбыр ягъэщыщлэу,
Хъуныщлэри абы къыщлэту,
Езыхэр тлурьтыльхуу,
Къальху мыклуэду,
Миыр ущу,
Щийр джэгуу,
Неджэгуэкл-къеджэгуэклъу абы пыклхэм
Нысашэ-гушылэхэр хэтщыкълъу
Апхуэдэ хьэр къыдэт!
Вагъуэм хуэдизыр
Ди мэлъу,
Тхуэмыбжыжыр ди лэщу,
Гуэлым хуэдизыр ди гъэшу,
Шэрхъым хуэдизыр ди кхъуейуэ,
Гъэ минклэ дыгъэпсэу!

Мэлыр къыдэт къашхъуэу,
Щхъуантлэу,
Клагэу,
Гейуэ,
Тлурьтыльхурэ
Бзыльху защлэу,
Къальхур яплрэ

Я щхьэр япшыжу,
Миныйр ушмэ,
Щийр джэгуу,
Пшагъуэмрэ дыгъужьымрэ яхуэмыгъэмащлэу,
Абы кыпыджэгукI-ныпыджэгукIым
Iуэхутхьэбзэ хэтщыкIми,
ХэмыкIуэдыкIыу кыдэт!
Гъэрэ щырэ зэхэкIыу
Гъэлъхуэщым дихьэнщ щыжалэкIэ,
Iэхъуэм «Уой-соу!» жиIэу,
Шыхъуэм «Ей-сий!» жиIэу,
Мэлыхъуэм «ХъуррейтI!» жиIэу,
Я АмышкIэ тIейуэ,
Я уэгуш бжъэ пэплъу,
Я гуэзнэчыр абы илъу,
Я хьэкхъуафэр абы кIэрыщлауэ.
Я хьэхэр я ужь иту,
ГъатхэфI тегъэхьэ!
ТIурытIыльхуу,
Бзылъху защлэу,
КIагэрэ гейуэ,
КIэрыхугъэ ямыIэу,
Iуэм мэлыр дэзу, ебзыр яутэу,
Берычэтыр хэлъу,
Мэлыр гъуэуэ, щынэр гъуэгыу,
Уафэр къащхъуэу,
Щыльэр щхъуантIэу,
Минхэр ущу, щийхэр джэгуу,
Губгъуэжьым тету,
КыпыджэгукI-ныпыджэгукIым
Нысашэ-гушыIэ хашчыкIыу,
Гъэлъэхъу щыщлэу кыыхэкIыр
Тыхь ящIу,

Вагъуэм хуэдэу яхуэмыбжу,
Ят пэтми яхуэмыуху,
Къыдэхуэ-ныдэхуэри
Къэт-нэтклэ хурикъуу,
Хъерклэ яшхыжыну,
Уэ ди тхъэ, яхуэгъэбагъуэ!

Уафэр къашхъуэу,
Щыльэр щхъуантлэу,
Іэщ цыклухэр хъуплэм щытехъэклэ
Къандзэгубэ хуэдэр ди мэлу,
Чачэрэ гийуэ,
Тлуритылтхурэ бзырылтху защлэу,
Къальхур яплрэ я щхъэр яплыжу,
Хъуныжбыр ягъэщлыщлэу,
Хъуныщлэри абы къыщлэту,
Миной ущрэ щийр джэгуу.
Къыпыджэгукл-ныпыджэгуклми
Мэлыхъуэжыхэм
Нысашэ-гушылэ хащыкыу.
Вагъуэм хуэдизыр
Ди мэлу,
Тхуэмыбжыжыр ди Іэщу,
Гуэлым хуэдизыр ди кхъуейуэ,
Гъэ минклэ дыгъэпсэу!

Епланэрей Іыхьэ

Chapter 4

**ІЭНЭГУ, ХЬЭГЪУЭЛЫГЪУЭ
ХЪУЭХЪУХЭР**

**Table & Wedding
Toasts**

ИЭНЭГУ ХЪУЭХЪУХЭР

Table Toasts

<p>Тхьэмадэм:</p> <p>Нобэ мы нысашэ джэгур зей унагъэум сохъуэхъу.</p> <p>Иэнэгу хъуэхъу*</p> <p>Уэ ди тхьэ, Тхьэшхуэ, Анэдолэ, Дыщэ къуэладжэ, Мы унагъуэр — Уардэ унэжъу, Выжъ укыплэу, Нарт ефаплэу, Унаплэ махуэу, Пхьэм и махуэр я бжаблэу, Я бланэлри зэтету, Гуфэ зэтетхэри кыдашэу, Пхьэхьэ-псыхьэри щауибгъуу, Фызибгъум кладэр зэлащлэу, Фызипщым джэд ягъэхъуу, Зэпымычыжыр я хъуэхъуу, Къызэгүзычри я фадэу, Гъэ мин гъащлэклэ гъэпсэу!</p>	<p>Toastmaster:</p> <p>I shall direct my toast to the household holding these wedding festivities on this blessed day.</p> <p>Table-Toast*</p> <p>Our God, The Supreme Lord, Anadola,¹ Golden ravine, This household — Majestic and grandiose abode, Where great oxen are sacrificed, The drinking place of the Narts, Manorial seat of happiness, The door-posts of propitious wood, The venison multi-layered, The crops brought in in cartloadfuls, The wood and water carried by nine lads, The vat stirred by nine women, The hens herded by ten women, Their toast-making never ending, Their beverage filled to bursting, May it remain intact for a thousand years!</p>
--	---

¹ Epithet of the Supreme God? Anatolia is a region in the Asian portion of modern-day Turkey. People ancestral (or akin) to the Circassians and Abkhazians (e.g. the Hattians) inhabited this region and established seminal civilizations starting in the third millennium BC. For more details, see A. Jaimoukha, *The Circassians: A Handbook*, London and New York: Routledge, 2001, pp 41-2.

<p> Вы нышыр якулы, Уэрэд жызылэр я хыджэбзу, Мызу кэзыклухьыр я нысашлэу, Я лусыщыр дарий клэпхыну, Тепщэхэр зэрыту сырэм кыдахыу, Къум ахьшэр пхъуантэм дэзу, Уэзий усалъэ щымышлэу, Гъэ мин гъащлэклэ гъэпсэу! </p> <p style="text-align: center;">* * *</p>	<p> Oxen slaughtered in honour of guests, The daughters singing the airs, The bride going round not on her own, The cooks donning satin aprons, The plate stacks drawn from the sideboard, The chest brimful with money, You whose quiver of verses never go short, May it keep safe for a thousand years! </p> <p style="text-align: center;">* * *</p>
--	---

ХЬЭГЬУЭЛЫГЬУЭ ХЬУЭХЬУХЭР

Wedding Toasts

НЫСАШЭ ХЬУЭХЬУХЭР

Bride Home-coming Toasts

Нысашэ хьуэхьухэм дахэу, кыхьэу, убгьуауэ заукьуэдий.

The toasts celebrating the bride's home-coming «нысашэ» ('Nisashe') are both elaborate and enchanting.

И нысэ кьишар
Мэл хуэдэу лущащэу,
Щынэ хуэдэу лущабэу,
Джэд хуэдэу быныфлэу,
Хьэфл хуэдэу лумахуэу,
Шыфлым хуэдэу цлэрылуэу,
Кьуалэбзуубзэу,
Убзэрэбзэжу,
Жыхапхьэр ильэфу,
Унафэр иримыху.
Джанэ лэщхьэхьуу,
Щауэ хьурыльхуу,
Кьилхур иузэду,
Идыр мытлэплу,
Мьпэщэщалэу,
Мьгьуэлгыгьуейуэ,
Лупэм епщлу,

Щыфэм еклуу,
Боз, Мэрзей, Самыр,
Зэхэхуэ-зэхэщлэми
Дарий пщлей
И гуащэ пашхэм кыдигъэклуриеу,
Къыздрашам –
Лъэдакхэ махуэ кыщинауэ,
Къыздашам –
Лъапэ махуэ кхэхуихьауэ
Тхьэшхуэм ищлыну долъэлү!

Унагъуэу дыщихъуахъуэм –
физибгъум шатэр зэлащлэу,
Фызипщлым джэдыр зэдахъуу,
Я чейр зэгъуэуудыр я фадэу,
Гэнэр зыкхутэр я шхыну,
Зэпымычыжыр я хъуэхъуу,
Уэрэд жызылэр я хъыджэбзу,
Имызу псалъэр я нысэу,
Я маисэр я клэ къуагъ къуэлъу,
Вагъуэм хуэдизыр я щлалэу,
Гуэлым хуэдизыр я гъэшү,
Мыувылэжыххэр я щхьэлү,
Къеблэклар я афэу,
Домбеяфэр я бгъэну,
Зы губгъэни ямылэу,
Я нэхьыжъым
Дзэжэ дакъэр и лусу,
Я сэр лыжъым кылуигуэу,
Я хугум пшатхъуэ трихьэжауэ,
Я нысащлэхэм

Дарий кӀӀпхынкӀӀ кӀакӀухьу
Дохьуахьуэ гъэ минкӀӀ псэуну!
Ди хьыджэбзхэр –
Къэрэкъатинэу,
Бэрэтинагъуэу,
Данагъуэ лупэу,
Щхьэцыпэ дыкьуакъуэу,
Щхьэнтэм тесым – тхьэрыкъуэу,
Заукъуэдиямэ – аслъэну,
Аслъэным и сокур я щхьэцу,
Кърым бжьэхуцыр я щыфэу,
Я нӀкӀу цыкӀуитыр сэхусӀплърэ,
МыӀэрыситыр я быдзу,
Я нитыр вагъуэрэ лыдыжу.
Мазэу къурашэр я набдзэу,
Я псалъэр лӀфӀрэ
Я лӀэхур ефӀакӀуэу,
Я нӀмысыр инрэ
Я акъылыр изу,
ЩауэфӀхэм я ныбжьэгъу пӀэжу,
ХӀкушхуэм япхьу пӀрыту,
ДахащӀхэр куэдрэ ирепсэу!
Я щӀалӀхэм –
«Дэ дежьӀнщ»,
ЖаӀэу мурад щащӀым деж:
Я гъуэгур бзӀпсу,
Я псыр чӀнжу,
ДыщӀӀплъри я пащӀӀэу,
МазӀӀлӀр я натӀӀэу,
Хы мылыр къащӀӀэу,
Хы щӀанӀр къагъуу,
Выгъуэр ягъэдакъуэу,
Гъэ мин гъащӀӀӀкӀӀ гъӀпсэу!

Ар зи жагъуэу
ЕкIэ ди ужь кьихъэм
Я пкIэунэм
Жумэрэн щыгушу,
Я хьэщIэщым
Дзыгъуэ щитI щыджэгуу,
Я шхылэныжъым бацэ кьилэлэу,
Цамыщхьийр я гуфэу,
ГупхьэтIэкIуншэу,
Гульэмыж кьуаншэу,
ЛитI зы уэщэу,
Лищ зы хьэму,
Я хьэмэщ щэджыншэу,
Хьэншэ унэу,
Мырамысэ бэщIрэ
УнэлыщIэ флейуэ
Ирепсэу!

After the ceremonial removal of the bride's head-cover, and the application of a mixture of honey and butter (лырыцлэлъ; *'writs'elh*) to her lips by her female attendants, the master of ceremony addresses the elder females of the bridegroom's father's household:

«Мы фи унэ кыфхуитша нысэм зэ фыккытхулуплти, дахэу фытхуехъуэхъу, ди нанэ дыщэхэ!»

'Our gilded grammas, look at the daughter-in-law that we have brought to your household and sing her praises for us!'

Мы едзыгъуэ «Ди Нысэ фо» адыгэхэм жалэу цытахэт нысашэ кыщырагъэклуам дежт. Ар хуэфашэу нысацлэ дахэм хуагъэзат.

The elaborate and very popular toast «ДИ НЫСЭ ФО!» ('Diy Nise Fo!') ['Our Sweet Daughter-in-law!'] was pronounced during the 'Nisashe' ceremony in praise of the new bride.

<p>НЫСАШЭ ХЪУЭХЪУХЭР: «ДИ НЫСЭ ФО!»</p>	<p>'Nisashe' Toasts: 'Our Sweet Daughter-in-law!'</p>
<p>...</p> <p style="text-align: center;">* * *</p> <p>Нысэ цыккы кьатшэр: Фадэм хуэдэу лыщабэу, Мэлым хуэдэу лыщабэу, Джэдым хуэдэу быныфлэу, Хъэфлым хуэдэу лумахуэу, Шыфлым хуэдэу цлэрылуэу, Жыхапхъэр илъяфу, Унафэм едалуэу,</p>	<p>...</p> <p style="text-align: center;">* * *</p> <p>The young daughter-in-law we are escorting: May she whisper like smooth liquor, Be soft-spoken as an ewe, Have many offspring like a hen, Be velvet-mouthed like a pedigree hound, Be as famous as a thoroughbred, Dragging the besom through the floor, Obeying instructions,</p>

<p> ГуащэкIэ лэсэу, ПшыкьуэкIэ гумащIэу, Унэр игуу, Лыр и псэу, Ди нысэмрэ ди шауэмрэ Фомрэ цымрэ хуэдэу зэкIэрыгъапщIэ, Я лъакьуэ зэхэгъуащэм, ПхъэидзэкIэ ягуэшыжу, Дунейм флыгьуэкIэ тегъэт! </p> <p style="text-align: center;">* * *</p>	<p> Be on good terms with her mother-in-law, Be kind-hearted to her brother-in-law,² The homestead her heart, Her husband her soul, May our bride and bridegroom Be glued together like hair in honey, If their feet should lose their bearing, They are re-allotted by drawing lots, May they find prosperity in this world! </p> <p style="text-align: center;">* * *</p>
---	--

² A Circassian woman never called her parents-in-law, husband, or her brothers-in-law by their names. In the last case, she used pet names (пшыкьуэцIэ; *pschiqwets'e*) to refer to them, for example «ДыгъэцIыкIу» (*Dighets'ik'w'*) ['Little Sun']. It was a secretive appellation that she never divulged outside the family circle. A saying prevalent in the olden times was «ПшыкьуэцIэ мыхъуамэ, кьыджелэ щэхур!» (*Pschiqwets'e mix'wame, qidzhei'e schexwr'!*)—'Tell us your secret, if it isn't the pet name of your brother-in-law!' Among the upper classes, it was considered a mark of courtesy that when the names of a woman's husband, father, or elder brothers were mentioned, she stood up.

УНЭИШЭ ХЪУЭХЪУХЭР

Toasts upon introduction of the new bride to the house

«Унэишэ хъуэхъур» адыгэхэм жалэу цытахэт нысащлэр бжэщхьэлум кьебэкъуа щыклэщ. Езы нысэр лъакъуэ ижымклэ бжэщхьэлум йобакъуэ. Адэклэ мэлыфэ цынэ, и цыр кыдэгъэзеяуэ, къаубгъури, абы трагъэувэ. Абы щытеувэклэ нысащлэм кьохъуэхъу унагъуэм и гуашэри адрей фызыжыхэри, мы къэклуэну хъуэхъу псалъэхэр жалэурэ:

Some time towards the end of the main connubial festivities, the ceremony of ‘Wineyishe’ («унэишэ») (referred to as ‘Niseyish’ in Adigean) was held in which the new bride was accompanied to be introduced to her mother-in-law and other female elders.³ Before entering the house, and according to the ‘Nise Teipx’e’ («нысэ тепхъэ») ceremony (also called ‘Qeipx’ix’ [«къепхъых»]), she was showered with pastries, bon-bons, nuts and small articles (later also small change). This was an especial treat for the children. The bride stepped with her right foot on a sheepskin mat spread on the threshold of the house with the woolly side turned upwards. As she stood on the mat, the old ladies of the household toasted her thus:

УНЭИШЭ ХЪУЭХЪУ	‘Wineyishe’ Toast
Я ди Тхъэ, Лъапэ махуэ кыщлэгъэшие, угъурлыгъэклэ! Мы зытеувэм цы нальэу тетым хуэдиз Нэмыс, насып узыншагъэ кьет!	Our Lord, Bless her step and let it bode well! As much as the number of filaments on the rug she stands on, Bestow honour, good fortune and health upon her!
Я ди Тхъэ, Къуэбын-щэбыну тхуэгъэщэщэ, Лъэпкъ тхуэщ!	Our Lord, Strew upon us a hundred male offspring, Make us a clan!

³ It should be mentioned that a week or two after the wedding, another ‘Wineyishe’ («унэишэ») ceremony (dubbed ‘Little Wineyishe’) took place in which the bride was led from her quarters to be introduced (again) to her mother-in-law and other female elders.

ЩАУЭИШЭЖ ХЪУЭХЪУХЭР

Toasts upon bridegroom's home-coming

The groom (щайэ; *schawe*) chose his best man (щайэгъу; *schaweghw*) and an assistant (щайэкъуэдзэ; *schaweqwedze*) from among his close friends to act as his agents and as masters of wedding ceremonies, since he was strictly forbidden to make an appearance during the festivities. He stayed at a friend's or relative's house, *schawap'e* (щайаплэ), where young people would gather and celebrate by holding banquets, *Schaweyefe* (щайэфэ), in which toasts, *schawebzche* (щайэбжэ), were pronounced in honour of the bridegroom. One wish went like this: «Уи пылэ угъурлы ухъу!» ('*Wiy pi'e wighwrli wix 'w!*') ['Bless your cap!']. These celebrations were held in isolation of the main festival. Another curious aspect of the wedding rituals was that the bride's family was proscribed from attending the principal festivity.

On the eve of the wedding, an evening-party, *schawexes* (щайэхэс), was held at the house at which the bridegroom was residing, attended by his friends and relatives.

When the principal ceremonies were finished, the bridegroom was taken stealthily to his wife's room in a procession, *Schaweyishez* (щайэишэж), late at night, when all celebrants had gone home.

Along the way, before the matrimonial seat was reached, toasts were pronounced and songs were sung in the bridegroom's honour. A snippet from a traditional toast is presented:⁴

«Щауэишэж хъуэхъухэр» жалэу щытахэт щауэр езы и унэм къашэжым дежт:

ЩАУЭИШЭЖ ХЪУЭХЪУХЭР	'Schaweyishezh' Toasts
<p>...</p> <p style="text-align: center;">* * *</p> <p>Уей, ди шынэхъыщлэу — Лэщыгъуэр зей, Бажэ уещэм — Щыхъ къэбуклыу, Хъыклэ уещэм — Дыщэ кыхъуэу, Уи ныбжьымрэ Уи бжьыгъуэмрэ кыхъ ухъу! Мыр лъэпкъ лъэужьым къадежъа лъэгъуш, Уи жьы хъугъуэм дамэгъу дэгызэщ.</p> <p style="text-align: center;">* * *</p> <p>...</p>	<p>...</p> <p style="text-align: center;">* * *</p> <p>Hey, our younger brother — Master of the centuries, When thou hunttest foxes — Thou shootest deer, When thou fishest with a net — Thou fetchest gold, Long may thou live, And may thy good fortune last forever! This is the path we have paved for this clan,⁵ In thine old age the nanny is thy ally.</p> <p style="text-align: center;">* * *</p> <p>...</p>

⁴ The whole text of the toast (in Kabardian) is available in Z. Qardenghwsch', 1985, pp 105-16.

⁵ In Circassian folklore, and in accordance with the saying 'Лпыр лъэпкъщ', a (newly married) man was considered (or hoped to be) the initiator of a new clan.

Жылэпхьэщ мыдей мы хьуэхьу теухуауэ адыгэхэм щауэр «лъэпкъ къежьаплэ» зэрылтытауэ щытахэт, «Лыр лъэпкъщ» жылэгьуэм кьыхэкIу.